

A LAKOSSÁGI FOGYASZTÁS SZERKEZETE MAGYARORSZÁGON*

GÁCS ENDRE

A fogyasztás szerkezetét általában kétféle vetületben szokták összehasonlítani: keresztmetszeti összehasonlításban, amikor két vagy több ország fogyasztásának szerkezetét vetik egybe azonos időszakra (az összehasonlítás történhet nemzeti valutában vagy valamilyen közös valutában); idősoros (longitudinális) összehasonlításban, amikor azt vizsgálják, hogy adott országon belül a reáljövedelmek és a fogyasztás egészének változása két vagy több időszak között milyen módosulásokat idéz elő a fogyasztás szerkezetében.

Az alábbiakban az idősoros összehasonlítás egy speciális esetére teszek kísérletet. Azt vizsgálom, hogy mi történik Magyarországon a fogyasztás szerkezetével, ha a lakosság fogyasztásának volumene hosszú távú hullámvész után visszaesik egy korábbi szintre. Vajon visszaáll-e a korábbi struktúra is, vagy pedig az ugyanakkora mennyiség egészen más összetételt mutat?

A fogyasztás volumenének változása

A lakosság fogyasztásának két és fél évtizedi alatti változását összehasonlító áron az 1. tábla szemlélteti.

A hazai fogyasztás a Magyarországon megvalósuló fogyasztást (területi elv), a rezidens háztartások fogyasztása a magyar lakosság által elfogyasztott mennyiség változását (nemzeti elv) mutatja. A kettő közötti eltérés az idegenforgalmi egyenleg: a külföldi turisták magyarországi és a magyar turisták külföldi fogyasztásának különbsége. Az idősorokból látható, hogy bár egyes években a két mutató változása különböző volt, hosszú távon az eltérések kiegyenlítették egymást. Tekintve, hogy makroszinten a fogyasztás szerkezete csak a hazai fogyasztásra áll rendelkezésre, ezt a kategóriát elemzem.

Magyarországon 1987-ig a lakosság fogyasztása folyamatosan – bár mérséklődő ütemben – emelkedett. Az átlagos növekedési ütem az 1971-1975. években 4,7 százalék, az 1976-1980. években 2,6 százalék, majd az 1981-1987. években 1,8 százalék volt. A csökkenésben – bár késleltetetten – tükröződtek a gazdasági fejlődés ismert problémái.

* A fogyasztás makroökonómiai súlyának elméleti és kvantitatív elemzése című, T-018239 számú, Kovács Ilona vezette OTKA-kutatás keretében készült tanulmány alapján.

1. tábla

A lakossági fogyasztás volumenindexei

Év	Hazai fogyasztás		Rezidens háztartások fogyasztása	
	Index: előző év = 100,0	1970 = 100,0	Index: előző év = 100,0	1970 = 100,0
1971	105,1	105,1	105,1	105,1
1972	103,6	108,9	103,6	108,9
1973	104,2	113,5	104,2	113,5
1974	105,9	120,2	105,9	120,2
1975	104,8	125,9	104,8	125,9
1976	101,9	128,3	102,0	128,4
1977	104,5	134,1	104,5	134,2
1978	103,8	139,2	103,7	139,2
1979	102,1	142,1	102,0	142,0
1980	100,7	143,1	100,8	143,1
1981	102,6	146,8	102,3	146,4
1982	101,3	148,7	101,1	148,0
1983	100,5	149,5	100,5	148,7
1984	101,2	151,3	101,3	150,7
1985	101,3	153,2	101,7	153,2
1986	102,0	156,3	101,6	155,7
1987	103,8	162,2	103,3	160,8
1988	95,8	155,4	99,5	160,0
1989	102,3	159,0	105,0	168,0
1990	96,4	153,3	94,5	158,8
1991	94,4	144,7	90,8	144,2
1992	99,8	144,4	100,0	144,2
1993	101,0	145,8	101,9	146,9
1994	99,7	145,4	99,8	146,6
1995	93,5	136,0	92,9	136,2

Forrás. Magyarország nemzeti számlái, 1991–1994. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1996. 237 old.; Magyarország nemzeti számlái, 1994–1995. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1997. 154 old.

Az 1988 és 1995 közötti években – a gazdaság általános visszaesésével összhangban – a lakosság fogyasztása összesen 16,2 százalékkal, évi átlagban 2,2 százalékkal csökkent. A nyolc év közül hatban csökkenés következett be, és csak két évben (a választások előtti 1989. és 1993. években) volt megfigyelhető növekedés.

Az 1970. év adatait 100-nak véve, az 1995. évi volumenindex 136,0-nak felelt meg, ami az 1977. évi 134,1-es indexhez állt közelebb. Vagyis 1995-ben a fogyasztás színvonala gyakorlatilag visszaesett a 18 évvel azelőtti szintre. Ezzel lényegében összhangban van, hogy a reáljövedelem tömege 1995-ben 1,3 százalékkal volt kisebb az 1977. évinél, az egy főre jutó reáljövedelem pedig – a népesség 3,9 százalékos csökkenése mellett – 2,7 százalékkal haladta meg azt.

A következőkben megkísérlem e két év fogyasztási szerkezetének az egybevetését. Az összehasonlításnál a hivatalos statisztikai adatokra támaszkodom. Közismert tény azonban, hogy 1995-ben a fogyasztási statisztika kevésbé volt megbízható, mint 18 évvel korábban. A 70-es években ugyanis a kis számú, döntően állami–szövetkezeti kereske-

delmi szervezet kötelező jelleggel, rendszeresen szolgáltatott árucsoportos bontású adatokat forgalmáról, amelyek a lakossági fogyasztás számbavételének fő forrását képezték. Ezzel szemben a 90-es években a szétaprózott, túlnyomóan magántulajdonú kereskedelem megfigyelése reprezentatív módszerrel történik, és az adatgyűjtést üzlettípusonként és nem pedig árucsoportonként végzik, holott a boltok jelentős része vegyes profilú. Romlott a fogyasztás másik adatforrásának, a háztartás-statisztikának a minősége is részben az adatszolgáltatási hajlandóság csökkenése, a szándékos eltitkolások miatt, részben a családok gazdálkodásának megváltozása miatt. A szürke- és a feketegazdaság kiterjedése is bizonytalanabbá teszi a fogyasztás mérését. [3] Mindazonáltal úgy gondolom, hogy a torzítások nem olyan mértékűek, hogy alapjaikban megkérdőjeleznék a főbb tendenciák érvényességét.

A LAKOSSÁG FOGYASZTÁSA KIADÁSI FŐCSOPORTONKÉNT

A fogyasztás szerkezetét többféle csoportosításban lehet vizsgálni. Az egyik leggyakrabban alkalmazott bontás a 2. táblában bemutatott kiadási főcsoportok szerinti.

2. tábla

A folyó áron számított lakossági fogyasztás szerkezete kiadási főcsoportonként

Főcsoport*	1977-	1995-	Változás (százalékpont)
	ben (százalék)		
Élelmiszerek	30,2	20,1	-10,1
Italok, dohányárúk	16,0	8,3	-7,7
Ruházkodási cikkek	9,7	4,5	-5,2
Fűtés, háztartási energia	3,1	5,5	2,4
Tartós fogyasztási cikkek	7,4	6,3	-1,1
Egyéb fogyasztási cikkek, üzemanyag	10,6	14,7	4,1
Termékek együtt	77,0	59,4	-17,6
Szolgáltatások	23,0	40,6	17,6
<i>Hazai fogyasztás összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>0,0</i>

* Az árucsoportok megnevezését lásd az 1996-os évkönyv 92. oldalán.

Forrás. Magyarország nemzeti számlái, 1991–1994. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1996. 237 old.; Magyarország nemzeti számlái, 1994–1995. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1997. 154 old.; Magyar Statisztikai évkönyv, 1996. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1997. 604 old.

A vizsgált két időpont között a fogyasztási szerkezet nagymértékben megváltozott. A legszembetűnőbb változás, hogy a termékek és a szolgáltatások aránya jelentősen módosult az utóbbiak javára, tehát az általános tendencia folytatódott. A termékek közül 18 év alatt csak a fűtés, háztartási energia árucsoport, valamint az egyéb fogyasztási cikkek főcsoport (gyógyszer, jármű üzemanyag, újság, könyv stb.) aránya nőtt meg. A legnagyobb mértékű visszaesés az élelmiszereknél következett be, ami szintén ismert, nemzetközi jelenség. Első pillantásra meglepőnek tűnik a tartós fogyasztási cikkek arányának csökkenése, ennek okára a későbbi elemzés ad magyarázatot.

A táblában szereplő arányokat a folyó áras, az adott év módszertana szerint összeállított fogyasztási adatokból számítottuk.

A szerkezeti változások három tényező hatását tükrözik:

- voluméntényező, amely azt mutatja, hogy összehasonlító áron a fogyasztás egészének stagnálása mellett hogyan változott az egyes kiadási főcsoportok aránya;
- ártényező, amely azt fejezi ki, hogyan módosultak a relatív árárányok, vagyis hogy az egyes főcsoportok árváltozásai hogyan viszonyultak az össz fogyasztás árváltozásához;
- módszertani (számbavételi) tényező, amely abban nyilvánul meg, hogy az időszak folyamán érvényesített módszertani változások nem egyformán érintették az egyes főcsoportokat és ezért módosították a fogyasztási arányokat.

E három tényező hatását elkülönítettem, hogy mélyebben lehessen elemezni az arányok változásának okait.

A tényezőre bontásnál a következőképpen jártam el.

A két vizsgált év közötti értékindexek és volumenindexek hányadosaként implicit árindeket nyertem, amelyek a tiszta árváltozásokon kívül tartalmazták a metodikai változásokat is. Az 1995. évi folyó áras értékeket osztottam az implicit árindekkel, így azokat 1977. évi áron fejeztem ki. Az ezekből képzett arányokból kivonva az 1997. évi arányokat, megkaptam a voluméntényező hatását. (A változatlan áras adatokat azért nem lehetett közvetlenül összehasonlítani, mert az 1977. évi adatok 1981. évi áron, az 1995. évi adatok pedig 1991. évi áron készültek, és köztük még az 1988. évi ár is szerepelt az összehasonlító ár bázisaként.) Módszertani változások a vizsgált időszakban kétszer – 1988-ban és 1991-ben – voltak. Ezekre az évekre a Központi Statisztikai Hivatal a régi és az új módszerrel is megadja az adatokat (ún. Janus-év). A régi és az új módszer szerinti arányok különbségét e két évre összeadva kaptam a módszertani tényező hatását. Az összes arányváltozásból a volumenhatást és a módszertani hatást levonva jutottam el az ártényező hatásához.

A 2. táblában szereplő arányváltozás tényezőkre bontásának eredményeit a 3. tábla szemlélteti. Ahol az érték pozitív, ott a tényező az arány növelése, ahol negatív, ott csökkenése irányába hatott.

3. tábla

A kiadási szerkezet 1977 és 1995 közötti változása tényezőnként*

Főcsoport	A volumen	Az ár	A módszertan	A három tényező
	változásának hatása (százalékpont)			
Élelmiszerek	-4,5	-0,4	-5,2	-10,1
Italok, dohányárúk	-3,9	-1,7	-2,1	-7,7
Ruházkodási cikkek	-4,5	0,1	-0,8	-5,2
Fűtés, háztartási energia	1,0	2,0	-0,6	2,4
Tartós fogyasztási cikkek	4,7	-4,9	-0,9	-1,1
Egyéb fogyasztási cikkek	0,4	3,0	0,7	4,1
Termékek együtt	-6,8	-1,9	-8,9	-17,6
Szolgáltatások	6,8	1,9	8,9	17,6
Hazai fogyasztás összesen	0,0	0,0	0,0	0,0

* Saját számítás a 2. táblánál megjelölt kiadványok alapján.

Az adatokból látható, hogy két kiadási főcsoport (élelmiszerek, valamint italok, dohányárúk) esetében minden tényező az aránycsökkenés irányába hatott. Két főcsoportnál (egyéb fogyasztási cikkek és szolgáltatások) mindhárom tényező az aránynövekedést

segítette elő. Végül három főcsoport (ruházkodási cikkek, fűtés, háztartási energia, valamint tartós fogyasztási cikkek) esetében a tényezők hatása vegyes volt.

Összességében a legnagyobb mértékű változást a módszertani tényező okozta: a termékek és szolgáltatások közötti arányeltolódás fele ennek hatásával magyarázható. (A fogyasztási struktúrák összehasonlításánál gyakran figyelmen kívül hagyják ezt a körülményt, így a konstrukciós eltérések is érdemi különbségnek tűnnek.) Melyek voltak a legfontosabb módszertani változások, amelyek érintették a kiadási szerkezetet?

1988-tól a saját termelésű fogyasztást a korábbi fogyasztói ár helyett termelői áron számolják el. Ennek hatására az élelmiszerek és az italok aránya jelentősen csökkent. Ugyanettől az évtől kezdve a fegyveres testületek jóléti (egészségügyi, oktatási, kulturális stb.) intézményeinek szolgáltatásai, amelyeket azelőtt a közösségi fogyasztásban számoltak el, átkerültek a lakossági fogyasztásba, ezzel a szolgáltatások arányát növelték. Ugyancsak a szolgáltatásokat gyarapította az a változás, hogy a költségvetési intézmények által fizetett társadalombiztosítási járulék kulcsát a gazdálkodó szervek által fizetett mértékre emelték.

Az 1991. évi módszertani változások még nagyobb mértékűek voltak. A KSH átvette a nemzeti elszámolási rendszer (System of National Accounts – SNA) új változatát, és 1991-ig visszamenőleg az új rendszernek megfelelően átdolgozta adatait. Ettől kezdve a gyógyszerek társadalombiztosítási árkiegészítését természetbeni társadalmi juttatásként az egyéb fogyasztási cikkek között számolják el (korábban nem volt része a fogyasztásnak). Ugyancsak természetbeni juttatás lett, de a szolgáltatások között mutatják ki a központi költségvetés által – ma már csak a tömegközlekedéshez – nyújtott fogyasztói árkiegészítést. A szolgáltatások között elszámolják a saját tulajdonú lakások imputált bérét, míg korábban csak értékcsökkenésüket vették figyelembe. Az intézményekben elfogyasztott élelmiszert és ruházatot a korábbival szemben nem a termékek, hanem a szolgáltatások között mutatják ki. Teljeskörűen bekerültek az elszámolásba a háztartásokot segítő nonprofit intézmények (egyházak, jótékonyági szervezetek stb.) szolgáltatásai.¹

Az ártényező összességében nem okozott akkora szerkezeti változást, mint a módszertani, azonban egyes kiadási főcsoportok (fűtés, háztartási energia; tartós fogyasztási cikkek; egyéb fogyasztási cikkek) arányának változásában döntő szerepet játszott. Azoknak a főcsoportoknak az arányát, amelyeknek árszínvonala a tárgyalt időszakban az inflációnál gyorsabban nőtt, az árhatás növelte, azokét pedig, amelyeknél az átlagosnál lassúbb volt az árnövekedés, csökkentette. A relatív árváltozásokról a statisztikai évkönyvek adatai alapján a 4. tábla ad tájékoztatást.

Már önmagában is meglehetősen, hogy 18 év alatt a fogyasztói árszínvonal közel tizenegyszeresére, ezen belül a fűtés, a háztartási energia ára majdnem tizennyolcszorosára nőtt. E cikkszoport jelentős árnövekedése egyrészt a világpiaci árak változásával, másrészt a fogyasztói árkiegészítések leépítésével magyarázható. Az átlagosnál gyorsabban nőtt az egyéb cikkek árszínvonala is, amit döntően az üzemanyagok árváltozása okozott. Némileg meglepő, hogy a szolgáltatások árának növekedése csak kismértékben haladta meg az átlagost. Az időszak elején ugyanis – feltehetően a kiterjedt hatósági árszabályozás miatt – e körben az átlagosnál kisebb volt a növekedés mértéke.

¹ A módszertani változásokat részletesen lásd: Magyarország nemzeti számlái, 1988–1990. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest, 1992. 211 old. és [2].

4. tábla

Az 1995. évi fogyasztói árindex kiadási főcsoportok szerint

Főcsoport	Index: 1977. év = 100	Relatív árindex*
Élelmiszerek	1097,3	102,8
Italok, dohányárúk	811,3	76,0
Ruházkodási cikkek	976,4	91,5
Tartós fogyasztási cikkek	605,2	56,7
Fűtés, háztartási energia	1786,2	167,4
Egyéb fogyasztási cikkek	1209,8	113,4
Szolgáltatások	1170,9	109,7
<i>Összesen</i>	<i>1067,2</i>	<i>100,0</i>

* A főcsoportok árindexei az összes árindexhez viszonyítva.

Relative lényegesen olcsóbbá váltak a tartós fogyasztási cikkek. E cikkcsoport árindexe majdnem minden évben alacsonyabb volt az átlagosnál, amiben szerepet játszhatott a műszaki fejlődés és az importverseny hatása. Az ártényezővel magyarázható, hogy a tartós fogyasztási cikkek aránya a fogyasztásban az időszak folyamán folyó áron csökkent. A közhiedelemmel ellentétben az italok és dohányárúk árának növekedése is elmaradt a teljes fogyasztói infláció mértékétől.

Magyarázatra szorul az élelmiszerek, valamint a ruházkodási cikkek főcsoportja. Az élelmiszerek fogyasztói árindexe kismértékben meghaladja az átlagost, ennek ellenére az árak változásának hatása (lásd a 3. táblát) negatív. Az ellentmondás abból adódik, hogy a fogyasztói árindexek csak a vásárolt fogyasztásra vonatkoznak, míg a lakosság fogyasztása természetbeni elemeket is tartalmaz. A nem vásárolt élelmiszerek árának számított változása pedig kisebb volt a vásároltakénál. A ruházati cikkek esetében fordított a helyzet: fogyasztói árindexük némileg elmaradt az átlagostól, a fogyasztási arányukat módosító ártényezőjük mégis minimális mértékben pozitív. A jelentéktelen eltérés a számítás pontatlanságából is adódhatott (mint korábban említettem, az ártényező volt a maradék a tényezőre bontásnál).

A volumenváltozás mutatja az „igazi”, közgazdasági értelemben vett szerkezeti változást. Tekintve, hogy a fogyasztás egészének volumene a vizsgált időszak végére visszaesett a kezdő szintre, azoknál a főcsoportoknál, amelyeknél összehasonlító áron nőtt a fogyasztás, a volumenváltozás pozitív, ahol csökkent, ott negatív.

A 3. tábla adatai azt mutatják, hogy a volumenváltozás hatása jelentős volt, vagyis a fogyasztás szerkezete összehasonlító áron sem állt vissza a 18 évvel korábbi állapotra. A fogyasztási szerkezetre jellemző hosszú távú tendenciák a stagnálás ellenére is általában folytatódtak ([5] és [6]).

A leglényegesebb változás az élelmiszerek arányának csökkenése. A közismert Engel-törvény szerint a jövedelmek növekedésével csökken az élelmiszerekre fordított kiadások aránya. Úgy tűnik, hogy a vizsgált időszakban a jövedelmek növekedése nélkül is érvényesült ez a törvényszerűség. Ugyancsak folytatódott a ruházkodási cikkek volumenarányának csökkenése. Egyértelműen a növekedési időszakra jellemző tendenciák folytatását jelenti a tartós fogyasztási cikkek, a fűtés, háztartási energia, valamint a szolgáltatások összehasonlító áras arányának növekedése (pozitív volumenhatás). Nem egy-

értelmű az italok, dohányárak esete. A volumenhatás itt negatív, ami az arány csökkenését mutatja. A 70-es években és a 80-as évek elején – mint Kovács Ilona kimutatta [6], Magyarországon – a nemzetközi tendenciáktól eltérően – nőtt az élvezeti cikkekre fordított kiadások aránya. Úgy tűnik, e cikkcsoport esetében a vizsgált időszakban nem a korábbi hazai tendencia folytatódott, hanem az ország most állt rá a nemzetközi trendre.

A lakosság fogyasztása jövedelemforrások szerint

A lakossági fogyasztás másik alkalmazott bontása a jövedelemforrások szerinti. Itt az osztályozás fő kritériuma, hogy a lakosság a fogyasztást személyes rendelkezésű jövedelemből vagy ingyenes juttatásból fedezi. A szerkezetváltozást ebben a szemléletben az 5. tábla mutatja be.

5. tábla

A folyó áron számított lakossági fogyasztás szerkezete jövedelemforrások szerint

Jövedelemforrás	1977-	1995-	Változás (százalékpont)
	ben (százalék)		
Vásárlásból	77,9	72,3	-5,6
Nem piaci termelésből	9,2	7,3	-1,9
Rendelkezésre álló jövedelemből együtt	87,1	79,6	-7,5
Természetbeni társadalmi juttatásból	12,9	20,4	7,5
<i>Hazai fogyasztás összesen</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>0,0</i>

Forrás. Lásd az 1. és a 2. táblát.

6. tábla

A jövedelemforrások szerinti szerkezet változása tényezőnként 1977 és 1995 között

Jövedelemforrás	A volumen	Az ár	A módszertan	A három tényező
	változásának hatása (százalékpont)			
Vásárlásból	-2,7	3,4	-6,3	-5,6
Nem piaci termelésből	1,2	-4,2	1,1	-1,9
Rendelkezésre álló jövedelemből együtt	-1,5	-0,8	-5,2	-7,5
Természetbeni társadalmi juttatásból	1,5	0,8	5,2	7,5
<i>Hazai fogyasztás összesen</i>	<i>0,0</i>	<i>0,0</i>	<i>0,0</i>	<i>0,0</i>

Forrás. Lásd a 3. táblánál.

A személyes jövedelemből történő fogyasztás nagyobbik tétele a vásárolt fogyasztás, amelyet a háztartások a pénzjövedelmükből finanszíroznak. Ennek aránya a vizsgált időszakban csökkent. Kismértékben visszaesett a nem piaci termelésből, a háztartások személyes természetbeni jövedelméből fedezett fogyasztás súlya is. Ide tartozik a saját termelésű fogyasztás, valamint a saját lakások „fogyasztása”. Összességében tehát a személyes jövedelemből történő fogyasztás aránya mérséklődött, és jelentősen nőtt a termé-

szetbeni társadalmi juttatásból történő. Ez utóbbiba tartoznak az államháztartás intézményei és a nonprofit szervezetek által a lakosságnak ingyenesen vagy csekély térítés ellenében nyújtott oktatási, egészségügyi, szociális stb. szolgáltatások, valamint 1991 óta az ártámogatások.

Az ismertetett módszerrel itt is tényezőkre bontottam a szerkezet változását; az eredmények a 6. táblában láthatók.

A legnagyobb változásokat ezúttal a módszertan módosítása okozta. A korábban bemutatott 1988. és 1991. évi módszertani változásoknak számottevő része ugyanis a természetbeni társadalmi juttatásokat növelte. Az árhatás elsősorban abban nyilvánult meg, hogy a nem piaci termelésből történő fogyasztás számított árváltozása elmaradt a vásárolt fogyasztás tényleges árszínvonal-növekedésétől.

A voluméntényező hatása – az összehasonlító áron mért szerkezetváltozás – ebben a csoportosításban nem volt túl jelentős. A korábbi tendenciák folytatását jelzi a természetbeni juttatások arányának növekedése. Megjegyzendő azonban, hogy az utolsó néhány évben ez a trend nem érvényesült. 1991 és 1995 között a természetbeni juttatások volumenének csökkenése – a költségvetési megszorító intézkedések hatására – nagyobb volt, mint az összfogyasztásé. A nem piaci termelésből fedezett fogyasztás összehasonlítható áras arányának növekedése viszont új jelenség. Ez összefügghet a lakások privatizációjával, a magánmezőgazdaság térhódításával, valamint azzal a törekvéssel, hogy a dráguló élelmiszerek egy részét a háztartások saját termeléssel helyettesítsék.

A FOGYASZTÁS NATURÁLIS MUTATÓI

Mindeddig a fogyasztás értékmutatóit vizsgáltuk. Néhány árucsoport (élelmiszerek, élvezeti cikkek) adatai azonban természetes mértékegységben is rendelkezésre állnak. Ezekből értelemszerűen belső szerkezet nem számítható. A termékenkénti tendenciák érzékeltetése céljából a vizsgált időszak két végpontja közé beiktattam az 1987-es évet, amikor az összfogyasztás szintje a legmagasabb volt. Az élelmiszer-fogyasztás naturális adatait a 7. tábla szemlélteti.

A naturális mutatók a 3. táblában kimutatott tényt tükrözik: 1977 és 1995 között az élelmiszer-fogyasztás volumene csökkent. A kalória-fogyasztás és a legtöbb élelmiszer fogyasztott mennyisége kisebb volt 1995-ben, mint 1977-ben. Két termékcsoporthoz (zsiradékok, cukor és méz) esetében nőtt az egy főre jutó fogyasztás, és egy termék, a burgonya fogyasztása, szinten maradt, pontosabban visszaállt az eredeti szintre.

Ha kettébontjuk a 18 éves időszakot, akkor azt tapasztaljuk, hogy míg 1977 és 1987 között a vizsgált 10 termék felének fogyasztása nőtt, addig 1987 és 1995 között csak háromé növekedett. Töretlen csökkenő tendencia három termékcsoporthoz – a liszt és rizs; a zöldség, főzelékfélék, gyümölcs; valamint az egyéb növényi eredetű élelmiszerek esetében – figyelhető meg. Úgy tűnik, hogy a csökkenési tendenciák erősebbek, mint a növekedési irányzatok. Megjegyzendő, hogy számos volt szocialista országban a rendszerváltozást követő években a jövedelemcsökkenés hatására megnőtt a cereáliák (kenyér, liszt, rizs) fogyasztása. [7] A természetes mértékegységben kifejezett mutatók elrejtik a minőségi, feldolgozottsági és egyéb eltéréseket. Nem foglalkozom itt azzal sem, hogy mely termékek fogyasztása egészségesebb, hogy ebből a szempontból milyen irányúak voltak a változások.

7. tábla

*Az egy főre jutó élelmiszer- és tápanyagfogyasztás**

Élelmiszer, tápanyag	1977.	1987.	1995.
	évben		
Hús (kilogramm)	68,9	79,2	63,1
Hal (kilogramm)	2,5	2,1	2,7
Tej (kilogramm)	143,6	199,1	133,4
Tojás (kilogramm)	17,1	18,2	16,7
Zsiradékok (kilogramm)	29,4	37,6	37,1
Liszt és rizs (kilogramm)	118,9	113,0	89,1
Burgonya (kilogramm)	60,5	50,5	60,9
Cukor és méz (kilogramm)	35,2	40,5	38,2
Zöldség, főzelékfélék, gyümölcs (kilogramm)	164,0	154,3	149,9
Egyéb növényi eredetű élelmiszerek (kilogramm)	4,2	4,1	3,7
Fehérje (gramm/nap)	101,6	109,4	87,7
ebből állati fehérje (gramm/nap)	51,6	62,4	48,4
Zsír (gramm/nap)	129,7	154,2	137,2
Szénhidrát (gramm/nap)	406,8	412,1	351,4
Kalória (cal/nap)	3189	3463	2979
Kilojoule (kilojoule/nap)	13352	14499	12473

* Alapanyagsúlyban készítményekkel együtt

Forrás. Élelmiszermérlegek, 1960–1994. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1996. 33 old. és az 1996. évi Statisztikai Évkönyv.

Az élvezeti cikkek egy főre jutó fogyasztásának változását a 8. tábla mutatja be. (Ezek közül a kávé és a tea a kiadási főcsoportok szerinti bontásban az élelmiszerek főcsoportban szerepel.)

8. tábla

Az egy főre jutó évi élvezetecikk-fogyasztás

Évezeti cikk	1977.	1987.	1995.
	évben		
Kávé (kilogramm)	2,9	2,9	2,3
Tea (dekagramm)	7,8	12,9	16,0
Bor (liter)	34,0	21,8	26,6
Sör (liter)	80,6	101,4	75,3
Égetett szeszes italok (abs. liter)	4,6	4,7	3,4
Szeszes italok összesen (abs. liter)	11,3	10,8	10,0
Dohány (kilogramm)	.	2,1	1,5

Forrás. Statisztikai Évkönyv, 1978. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1979. 545 old.; Élelmiszermérlegek, 1960–1994. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1995. 33 old. és az 1996. évi statisztikai évkönyv.

A tea kivételével valamennyi élvezeti cikk fogyasztása kisebb volt 1995-ben, mint 1977-ben. Ha a két részidőszakot külön vizsgáljuk, azt látjuk, hogy a sörfogyasztás az

1977 és 1987 közötti növekedés után 1987 és 1995 között jelentősen visszaesett, míg a borfogyasztás esetében a folyamat fordított volt. Feltehetően az árárányok módosulása befolyásolta a két ital mennyiségi arányainak megváltozását. Töretlen tendencia csak két esetben figyelhető meg: a teafogyasztás végig növekedett, ugyanakkor az abszolút literben kifejezett összes szeszesital-fogyasztás mindkét időszakban mérséklődött.

HÁZTARTÁS-STATISZTIKAI ADATOK

A háztartás-statisztikai adatok közvetlenül nem vethetők egybe a makrostatisztikai adatokkal, mert a módszertanuk több vonatkozásban eltérő. A főbb módszertani különbségek a következők:

- a háztartás-statisztika csak a rendelkezésre álló jövedelmet és ennek megfelelően a személyes célú kiadást tartalmazza, míg a makrostatisztika a természetbeni társadalmi jövedelmet is és ennek megfelelően az összes fogyasztást;
- a háztartás-statisztika a nemzeti fogyasztást figyeli meg, míg a makrostatisztikában a kiadási szerkezet csak a hazai fogyasztásra vehető számításba;
- a háztartás-statisztikában az élelmiszerek csak az otthoni fogyasztást tartalmazzák, míg a makrostatisztika a házon kívüli fogyasztást is;
- a saját termelésű fogyasztást a háztartás-statisztika a feldolgozottsági foknak megfelelően veszi figyelembe, míg a makrostatisztika alapanyagértéken;
- a háztartás-statisztika a lakásépítést és ingatlanvásárlást számolja el a kiadások között, míg a makrostatisztika a saját lakások imputált bérét (korábban értékcsökkenését) szerepelteti a fogyasztásban.

Az 1977. és az 1995. évi háztartás-statisztikai megfigyelés módszere is eltérő. Korábban az aktív háztartásokat az alapvető osztályok (munkásosztály, szövetkezeti parasztság, kettős jövedelműek, szellemiek) szerint csoportosították, jelenleg az egy főre jutó nettó jövedelem alapján képzett tizedek (decilisek) szerint.

A korlátok ellenére megkísérlem a két év háztartás-statisztikai adatainak összehasonlítását. A kiadási szerkezet változását csak folyó áron, a mindenkori módszertan szerint lehet bemutatni. Nincs mód tényezőkre bontani a változást, mert a háztartás-statisztikában nincsen Janus-év és volumenindexek sem képezhetők a két időpont között. Az aktív háztartások összehasonlíthatósága érdekében az egyes osztályokhoz tartozó háztartások fogyasztását 1977-ben taglétszámukkal súlyoztam. A személyes célú kiadások szerkezetének változását a 9. tábla szemlélteti.

Megállapítható, hogy a struktúraváltozás fő tendenciái megegyeznek a makrostatisztikában megfigyelttel. (Lásd a 2. táblát.) A legtöbb termékcsoporthoz aránya csökkent, az egyéb fogyasztási iparcikkek és a szolgáltatások aránya nőtt (az inaktív háztartásokban a lakásépítésé is). A változás intenzitása itt kisebb, mint a makroadatokban, ami feltehetően azzal függ össze, hogy a háztartás-statisztikai kiadások nem tartalmazzák a természetbeni juttatásokat, amelyeknek döntő része szolgáltatás. Az teljesen egyértelmű, hogy mikroszinten sem állt vissza a korábbi fogyasztási szerkezet.

A háztartási költségvetési felvételek alapján lehetőség van a tartós fogyasztási cikkek két időponti állományának összehasonlítására is. (Lásd a 10. táblát.) Bár az állományi adatok nem csak az adott év fogyasztását tükrözik, közöttük kölcsönös összefüggés van: a tartós javak fogyasztása (vásárlása) növeli állományukat, ami visszahat a fogyasztás szerkezetére.

9. tábla

A folyó áron számított egy főre jutó személyes célú kiadás megoszlása

Kiadás	Aktív háztartások		Inaktív háztartások	
	1977.*	1995.	1977.	1995.
	évben (százalék)			
Élelmiszerek	33,4	32,5	44,0	39,8
Élvezeti cikkek	8,9	5,7	9,1	6,0
Ruházkodási cikkek	12,5	6,9	9,3	3,5
Nagy értékű tartós javak	9,3	5,0	4,2	2,1
Egyéb fogyasztási iparcikkek	13,8	23,9	15,2	26,4
Lakásépítés, ingatlanvásárlás	9,7	7,4	4,7	5,4
Szolgáltatási kiadások	12,4	18,6	13,5	16,8
<i>Összes személyes célú kiadás</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>	<i>100,0</i>

* A munkássztyához, a szövetkezeti parasztsághoz, a kettős jövedelműekhez és a szellemiekhez tartozó háztartások.

Forrás. Itt és a 10. táblánál: Háztartásstatisztika, 1977. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1979. 143 old.; Családi költségvetés, 1995. Központi Statisztikai Hivatal. Budapest. 1996. 308 old.

10. tábla

A tartós fogyasztási cikkek állománya az év végén

Fogyasztási cikk	Aktív háztartások		Inaktív háztartások	
	1977.*	1995.	1977.	1995.
	évi száz háztartásra jutó állományú (darab)			
Hűtőszekrény	84	93	55	94
Bojler	37	67	21	62
Mosógép	92	104	62	97
Centrifuga	62	55	29	72
Porszívó	72	94	40	82
Varrógép	41	44	44	41
Személygépkocsi	22	49	2	15
Motorkerékpár	26	7	3	3
Kerékpár	121	137	57	73
Rádió	139	98	108	97
Televízió	97	123	63	106
Lemezjátszó, CD-lejátszó	27	19	7	10
Magnetofon és magnós rádió	31	90	3	42
Fényképezőgép, filmfelvevő és -vetítő	52	62	10	21
Fagyasztógép		64		43
Mikrohullámú sütő		29		7
Mosogatógép		1		0
Automata mosógép szárítóval		1		0
Szárító-, vasalógép		1		0
Hífi-torony		21		3
Képmagnó, video		50		11
Videokamera		2		0
Személyi számítógép		10		1
Parabolaantenna		13		5
Rádiótelefon		2		0

Megállapítható, hogy a legtöbb cikkből javult a háztartások, különösen az inaktív háztartások ellátottsága. Természetesen a mennyiségi adatok itt nem fejezik ki a minőségi különbségeket. Ezenkívül 1995-ben sok olyan termék szerepel a listán, amely 1977-ben még nem létezett. Leglátványosabb a fagyasztógépek (-szekrény vagy -láda) gyors elterjedése. Az új cikkek egyes esetekben a régiek mennyiségét csökkentették (például a hifi-torony a lemezjátszót).

*

Miután különböző szempontok szerint összehasonlítottuk az 1977. és az 1995. évi fogyasztást, egyértelmű választ lehet adni a tanulmány elején feltett kérdésre. Hiába esett vissza a reáljövedelem és a fogyasztás volumene egy korábbi szintre, a fogyasztás szerkezete nem tért vissza az akkorira. Más szóval, a jövedelem és a fogyasztás stagnálása ellenére a fogyasztási struktúra változásának hosszú távú tendenciái, a modernizációs folyamatok továbbra is érvényesültek. Azért is figyelemreméltó ez a tény, mert a rendszer-váltás után bekövetkezett kedvezőtlen fejleményeknek (munkanélküliség, tömeges elszegényedés, létbizonytalanság stb.) az ellenkező irányba kellett volna hatniuk.

Az továbbiakban megkísérlek magyarázatot adni e jelenség okaira. A felsorolás korántsem teljes, átfedéseket tartalmaz és az érvelés inkább spekulatív, mint számszerűen bizonyított.

A fogyasztási struktúra vissza nem rendeződésében valószínűleg jelentős szerepet játszott a megszokás. Mint láttuk, a 80-as évek második harmadáig a jövedelmek és a fogyasztás színvonala növekedett, ami együtt járt egy korszerűbb fogyasztási szerkezet kialakulásával. A jövedelmek ezt követő visszaesése során a háztartások fogyasztási szintjüket ugyan nem tudták megtartani, de legalább a struktúráját igyekeztek megőrizni, vagyis bizonyos megszokott elemekről nem akartak lemondani. Ennek érdekében nagyfokú alkalmazkodóképességről tettek tanúbizonyságot (önfogyasztás, házilagos tevékenységek elterjedése stb.). Bár a megtakarítási hajlandóság összességében növekedett, az alacsony jövedelműek nyilvánvalóan megtakarításaikat is felhasználták fogyasztásuk egy részének fenntartására. (Erről lásd részletesen [4]-et.)

Nem hanyagolható el a nyugati hatás. A határok nyitottá válásával, a fejlett országok fogyasztási mintái rövid idő alatt bekerültek az országba. A lakosság egy része megengedhette magának, hogy azonnal kövesse ezeket a mintákat (státuszfogyasztás), másik része pedig akkor is követi, ha ezt csak erőn felüli költségekkel, más szükségletekről való lemondással tudja elérni.

Bár a jövedelmi színvonal visszaesett az elmúlt években, a műveltségi színvonal nem. A lakosság iskolázottsága tovább nőtt, és az életmód, a fogyasztási struktúra ehhez legalább olyan mértékben kötődik, mint a jövedelmekhez. A középosztály sokszor leírt lecsúszása is inkább a jövedelmekre vonatkozik, mint az életmódra, a fogyasztási szokásokra.

Bár Magyarországon már a 70-es, 80-as években is viszonylag jó volt az áruellátás, a szocialista korszakra végig jellemzők maradtak a hiányjelenségek. A 90-es években ezek fokozatosan megszűntek (autó, építőanyagok, egyes tartós fogyasztási cikkek, telefon-, gáz-, víz-, csatornabekötés stb.), így a megnövekedett fogyasztás részben az elhalasztott kereslet kielégítését jelentette.

A tartós fogyasztási javak állományának növekedése – mint már korábban említettem – kihatott a fogyasztási szerkezetre. Ezek növelik ugyanis az energiafogyasztást, állandó karbantartást igényelnek, időszakos cseréjük pedig újabb vásárlásra ösztönöz.

Kismértékben befolyásolhatta a fogyasztási szerkezetet a népesség korösszetételének változása is. A 60 éven felüliek aránya a népességben az 1977. évi 17,8 százalékról 1995-re 19,4 százalékra emelkedett, ami hozzájárulhatott a ruházati fogyasztás súlyának csökkenéséhez. (E témáról lásd részletesebben az [1]-et.) Közismert, hogy a kiadások egy része nem a személyek számához, hanem a háztartások egészéhez kötődik. A háztartások elaprózódása, a lakások számának növekedése (a népesség számának csökkenése mellett) megnövelte a háztartási energia és a különböző lakással kapcsolatos szolgáltatások arányát.

A felsorolt tényezők számszerűsítése, újabbak felderítése további részletes elemzést, a nemzetközi tapasztalatok feldolgozását igényli.

IRODALOM

- [1] *Baranyai István*: Korspecifikus fogyasztás, jövedelem, háztartási tevékenység. MTA Közgazdaságtudományi Intézet. Budapest. Kézirat.
- [2] *Bede Kovács István*: A háztartási szektor elszámolásának új módszertana. *Statistikai Szemle*. 1994. évi 7. sz. 530–545. old.
- [3] *Ékes Ildikó*: A fogyasztási szerkezet változásának statisztikai mérése. *Statistikai Szemle*. 1995. évi 12. sz. 990–998. old.
- [4] *Ékes Ildikó*: Fogyasztási struktúra és az egészségügyi kiadások. *Közgazdasági Szemle*. 1996. évi 1. sz. 58–71. old.
- [5] *Kovács Ilona*: Fogyasztási struktúrák nemzetközi összehasonlítása. *Statistikai Szemle*. 1985. évi 9. sz. 871–885. old.
- [6] *Kovács Ilona*: Fogyasztási szerkezetek nemzetközi összehasonlítása. *Statistikai Szemle*. 1987. évi 10. sz. 975–992. old.
- [7] *Szamuely László*: A közép- és kelet-európai átalakulás társadalmi költségei. Kopint-Datorg műhelytanulmányok. 12. sz. Budapest. 1995. 36 old.

TÁRGYSZÓ: Fogyasztási szerkezet.

SUMMARY

The volume of private consumption increased in Hungary over a long period, then decreased, and in 1995 it was at the level of 1977. The author analyses the structure of consumption during this fluctuation. Drawing on macroeconomic data the author compares the structure of consumption in the two years under review, and breaks down the change into volume, price and methodological factors. Data of household budget statistics and consumption indicators in physical term are also compared. As a result of the comparison the author points out that the structure of consumption was not restored according to previous proportions, the long-term – Hungarian and international – tendencies of changes in consumption structure continued to prove effectual.